

КОМУНІКАТИВНА ВЗАЄМОДІЯ ЯК БАЗИСНА СКЛАДОВА В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

ТЕХНОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН ДО ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Постановка проблеми. Головною проблемою і водночас основною формою педагогічної взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу є педагогічне спілкування того, хто навчає, із тим, хто навчається. У зв'язку із цим педагогічна діяльність учителя може бути представлена як вирішення неперервної низки завдань, які передбачають побудову ефективної педагогічної взаємодії, адекватної поставленим цілям. Це відповідає загальній тенденції сучасного стрімкого зростання ролі комунікації в суспільстві загалом і в міжособистісних стосунках зокрема.

Аналіз попередніх досліджень. У світовому науковому середовищі це спонукало в другій половині ХХ століття становлення і розробку теорії мовної комунікації на основі прагматичної (функціональної) парадигми, яка розглядала мову та мовлення як знаряддя досягнення людиною успіху в суспільному й особистісному житті (С.Леві-Страусс, С.Шаннон, В.Вевер, К.Бюлер, Ч.Пірс, Ч.Моррис, Дж.Сьорль, Е.Гроссе). Комунікація є конкретним поняттям як один з видів спілкування (Ф.Бацевич). На думку інших вчених, комунікація сьогодні розглядається широко, враховуючи не лише мовний код і поведінку, а й особливості інтеракції та перцепції (О.Селіванова).

Підготовка майбутніх учителів технологічних дисциплін до педагогічної взаємодії неможлива без озброєння їх комунікативними вміннями та навичками, без сформованості у них комунікативної компетенції. Незважаючи на розуміння та загальне визнання важливості даного напрямку професійної підготовки, проблема все ще залишається недостатньо

вивченою, тому наше дослідження уявляється актуальним та науково доцільним.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні комунікативної взаємодії, типології і параметрів комунікації як базисної складової в системі підготовки майбутніх учителів технологічних дисциплін до педагогічної взаємодії у вищому навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу. Підготовка майбутніх учителів технологічних дисциплін до педагогічної взаємодії будується на основі органічної єдності загального, особливого та індивідуального. Як загальне вона є складовою системи професійної педагогічної підготовки вчителя у вищому навчальному закладі; як особливе - має свою специфіку, зумовлену особливостями й закономірностями процесу педагогічної взаємодії; як індивідуальне відображає залежність підготовки від особистісних якостей майбутнього вчителя.

У межах даної статті зупинимося на першому чинникові й розглянемо комунікативну взаємодію з позицій сучасної прагматичної (функціональної) парадигми. Комунікативна взаємодія (інтерактивність) в науці визначається як суб'єктно-об'єктно-суб'єктна діяльність учасників спілкування, спрямована на інформаційний обмін і вплив на свідомість чи поведінку. Комунікація (від лат. *communicatio* - "роблю спільним, спілкуюсь") - це цілеспрямований процес інформаційного обміну між двома й більше сутностями за допомогою семіотичної системи. Як наголошують дослідники, існує близько ста різних визначень комунікації. Однак на сьогодні ми не маємо такого визначення, яке задовольняло б усіх (Г.Почепцов).

У суспільстві комунікація виконує інтегративну роль: вона опосередковує всі види соціальної діяльності, сприяє соціалізації особистостей, кумулює суспільний досвід і транслює його від покоління до покоління, зберігає культуру, служить чинником цивілізаційної, етнічної та групової ідентифікації. Передусім це реалізується в навчально-виховній педагогічній діяльності, тому майбутній учитель повинен знати теорію

комунікації та володіти методикою використання її в процесі педагогічної взаємодії.

Типами комунікації є невербальна й вербальна (мовна). Е.Гроссе в дефініції комунікації врахував це розмежування, вказавши, що комунікація є акцією спілкування за допомогою знаків (мовних і немовних), що служить меті передачі інформації незалежно від способу та намірів (Е.Гроссе). Вербальна комунікація - це цілеспрямована лінгвопсихоментальна діяльність адресанта й адресата у процесі інформаційного обміну та впливу на співрозмовника (адресата) за допомогою знаків природної мови.

Невербальна комунікація є цілеспрямованим процесом інформаційного обміну, знаковими системами якого можуть бути біологічно доцільні поведінкові сигнали тварин; парамови жестів і міміки; математична й комп'ютерна символіка; мистецтво, гра та ін. У науці дискусійною є проблема включення невербальних складових у вербальну комунікацію, хоча, на наш погляд, вони досить тісно пов'язані(О.Гойхман, Т.Надеина).

Отже, для ефективної педагогічної взаємодії вагомі обидва типи комунікації. Вплив на адресата має на меті коригування його актуальної поведінки, зміну структур і сценаріїв свідомості, психологічних станів, оцінок тощо. Все це досягається за умов майстерно втілюваної комунікативної взаємодії у процесі педагогічної взаємодії, до якої необхідно готувати майбутнього вчителя протягом усього терміну навчання в педагогічному університеті.

Комунікація має досить розгалужену диференціацію за багатьма параметрами. Найбільш загальною є типологія комунікації Е.Атаяна, який використовує параметр суб'єктно-об'єктної спрямованості обміну інформацією й виокремлює:

- 1) активна гетерокомунікація як рефлексивна подвійна аутокомунікація (мовець й адресат є одночасно суб'єктом щодо себе та суб'єктом щодо іншого, об'єктом щодо себе й об'єктом щодо іншого), що представлена звичайною діалоговою системою;

- 2) аутокомунікація (інтрасуб'єктна квазікомунікація), коли суб'єкт одночасно є мовцем й адресатом (внутрішній діалог);
- 3) пасивна псевдоадресація та псевдомовлення (у першому випадку суб'єкт має фіктивного адресата, репрезентуючи природну знаковість, у другому - суб'єкт є псевдомовцем в акті простих фізичних дій);
- 4) псевдоспілкування, що є контактом об'єктів типу зіткнення більярдних шарів (реципрок);
- 5) інтраоб'єктна аутокомунікація як комунікативне відчуження об'єкта, його самотійне існування, тобто нульова комунікація (це дає змогу пізнати імпліцитну суб'єктність об'єктів) (Е.Атаян).

За способом знакового оформлення вербальна комунікація поділяється на усну та писемну, іноді ще виокремлюють друковану.

За способом адресованості виокремлено аксіальну (або персональну), тобто адресовану конкретній особі або особам, та ретіальну (або надперсональну) комунікацію, тобто адресовану будь-кому.

За кількістю учасників комунікації вона поділяється на внутрішню (спілкування із самим собою), міжособистісну (розмову двох осіб), малих груп (3-5 осіб), публічну (20-100 осіб), організаційну (більше 100 до 1000 осіб), масову (більше 1000 осіб) (Г.Почепцов).

За формою спілкування комунікація поділяється на монолог і діалог / полілог. Монолог є формою мовлення адресата, розрахованою на пасивне й опосередковане сприйняття, а не на безпосередню мовленнєву реакцію адресата. За сферою спілкування виокремлюються наукова, політична, релігійна, побутова, ділова, спортивна, юридична, навчальна, виховна та інші типи комунікації. Скільки існує в суспільстві предметів спілкування, стільки тематичних видів комунікації може бути визначено.

У науковій літературі наявні також інші диференціації комунікації, що відображають більшу деталізацію досліджуваного явища, але найважливіші типології чітко систематизують матеріал і надають можливість ознайомити студентів з необхідними теоретичними положеннями для опанування

комунікативною взаємодією.

Найменшою одиницею мовленнєвого спілкування визнано мовленнєвий акт, що є інтенційно й ситуаційно зумовленим, граматично й семантично організованим висловленням, яке супроводжується відповідними діями мовця, спрямованими на адресата та його реакцію. Українська дослідниця І.Шевченко цілком слушно зазначає, що у новій когнітивно-комунікативній парадигмі поняття мовленнєвого акту набуває нового змісту і визначає його як мовленнєву взаємодію мовця й слухача для досягнення певних цілей мовця в ході спілкування (І.Шевченко).

Цілісна концепція мовленнєвого акту була запропонована англійським філософом і логіком Дж. Остіном, який у праці "How to do things with words" (1962 р.) наголосив на діяльній і теологічній природі мови, а мовлення розглядав як знаряддя здійснення цільової установки мовця в діяльній ситуації мовленнєвого акту.

За Дж. Остіном, єдність мовленнєвого акту забезпечується трьома операціями:

- 1) *локуція* - говоріння у сукупності фонетичного, фатичного (лексикалізація та граматиалізація висловлювання) і ретичного (смилопородження та референтне співвіднесення) компонентів;
- 2) *іллокуція* - намір, мета, продуманий розрахунок (наприклад, оклик, інформування, наказ, попередження тощо);
- 3) *перлокуція* - наслідки досягнення результату мовленнєвого акту, зважаючи на вплив мовця на свідомість і поведінку адресата (виконання наказу, подив, острах тощо) (Дж.Остін).

Отже, мовленнєвий акт є дією, яка є провідною в освітянській системі психолого-педагогічних дій щодо вирішення навчально-виховних завдань загалом і в реалізації педагогічної взаємодії зокрема.

Комунікативна взаємодія (інтерактивність) як суб'єктно-об'єктно-суб'єктна діяльність учасників спілкування спрямована на інформаційний обмін і вплив на свідомість чи поведінку. Аксиомами комунікативної

взаємодії є : 1) забезпечення взаєморозуміння передусім на підставі спільності мови; 2) зумовленість комунікативної взаємодії спільним фрагментом тезаурусів комунікантів; 3) умотивованість і цілеспрямованість спілкування з боку його учасників; 4) регуляторна функція системи правил і норм спілкування (комунікативного кодексу), зумовлених культурою, соціумом, психолого-педагогічними умовами, сферою спілкування тощо. Комунікативна взаємодія, на думку науковців, має певні параметри:

- *онтологічний* (належність учасників комунікації до певної буттєвої сфери, світу дійсності);
- *етнокультурний* (взаємний обмін ідеями, емоціями, установками, мотивами в певному соціокультурному просторі з урахуванням міжособистісних відносин за наявності біокомунікативного та полікомунікативного контекстів, що забезпечує результативну взаємодію комунікантів);
- *когнітивний* (спільність пізнавальних можливостей комунікантів, їхніх фондів знань, картин світу, механізмів стереотипізації та категоризації, мовної та дискурсивної компетенції);
- *семіотичний* (спільність кодової системи мови та інших паравербальних засобів спілкування);
- *прагматичний* (особистісна налаштованість і вмотивованість інтеракції комунікантів, прагнення до комунікативної рівноваги) (З.Гетьман).

На наш погляд, усі перераховані параметри комунікативної взаємодії мають важливе значення у системі підготовки майбутніх учителів технологічних дисциплін до педагогічної взаємодії, тому на них повинна будуватися методика формування їхньої комунікативної компетенції. Проте саме прагматичний параметр висувається на перший щабель у структурній ієрархії компонентів педагогічного спілкування. На наш погляд, базовими чинниками даної методики повинні стати такі:

- 1) **комунікативний самоконтроль**, який ґрунтується на самостереженні й самоаналізі комунікантів у ситуації спілкування зважаючи на реакції та

поведінку партнера із метою досягнення відповідності соціальній нормі й формування необхідного враження;

2) **комунікативна адаптивність**, що зумовлює готовність комунікантів до перегляду звичних уявлень і рішень, здатність до гнучкого реагування на обставини, які змінюються у процесі спілкування, до коригування власної комунікативної поведінки, але без утрати особистісної свободи, упевненості в собі, наполегливості;

3) **комунікативна сумісність** як готовність й уміння партнерів комунікації співробітничати, створювати невимушену атмосферу взаємного задоволення спілкуванням, психологічної комфортності, що виникають на підставі узгодженості спільної позиції, взаємного розуміння.

Прагматичні чинники комунікативної взаємодії пов'язані із регуляторним комунікативним механізмом, який у науці прийнято назвати *парадоксом обличчя*. Парадокс обличчя характеризується наявністю у комуніканта публічного стабільного образу, іміджу (обличчя), якого він дотримується й який він репрезентує в процесі спілкування. У різних культурах обличчя комуніканта або визначається конкретною ситуацією, контекстом, взаємними рольовими обов'язками партнерів, або не залежить від ситуації і є звичним образом внутрішнього Я людини, яке вона захищає при збереженні поваги до прав інших людей. Культурний різновид обличчя комунікантів часто зумовлює спосіб спілкування. З огляду на ці аспекти в науковій літературі виокремлюються два (рідше три) типи комунікативної взаємодії. Першим типом є *комунікативна кооперація* (співробітництво), яка характеризується узгодженістю намірів, стратегічних програм комунікантів, симетричними відносинами між ними, балансом комунікативних статусів, ефективністю й оптимальністю спілкування. Досягненню кооперативного результату в спілкуванні сприяє комунікативне пристосування, яке розглядається як зміна комунікантами моделі власної комунікативної поведінки з метою пристосування до моделі партнера, що зменшує комунікативний шум, оптимізує розуміння (Х.Грайс).

Другим типом комунікативної взаємодії є *комунікативний конфлікт*, який визначається неузгодженістю намірів, стратегічних програм комунікантів, асиметричними відносинами між ними, дисбалансом статусів обличчя, результатом чого переважно є припинення спілкування, небажання подальшого продовження комунікації. Комунікативний конфлікт протиставлений комунікативній кооперації. Він супроводжується негативними емоціями й розбалансуванням чинника обличчя (принижується обличчя одного або обох партнерів комунікації).

Третім типом комунікативної взаємодії деякі дослідники (А.Ішмуратов) вважають *комунікативне суперництво* як неконфліктне здорове спілкування, що характеризується прагненням здобути інтелектуальну перевагу, здійснити свої наміри в дискусії, підвищити власний статус обличчя. Але комунікативне суперництво все ж таки прагне до асиметрії відносин комунікантів і відповідно може призвести до комунікативного конфлікту, тому, на наш погляд, його не варто виокремлювати, а можна вважати варіантом другого типу.

Висновки. Комунікативна взаємодія - це складне когнітивно-комунікативне явище, яке потребує детального вивчення з позицій моделювання різних типів дискурсу, а також напрацювання методики озброєння уміннями й навичками комунікативної взаємодії майбутніх учителів технологічних дисциплін при підготовці до педагогічної взаємодії.

Література

1. Атаян Э.Р. Коммуникация и раскрытие потенций языкового сознания // Э.Р. Атаян. - Ереван, 1987
2. Бацевич Ф.С. Основы комунікативної лінгвістики // Ф.С. Бацевич. -К.,2004
3. Остин Дж. Слово как действие// Дж. Остин. - М., 1986
4. Селіванова О.О.Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник// О.О. Селіванова. - Полтава: Довкілля-К.,2008
- 5.Goffman E. Interactional Ritual. - N.Y., 1967
6. Grosse E.U. Text und communication. - Stuttgart, 1976

У статті розглянута теорія комунікативної взаємодії, типологія та параметри мовленнєвих актів, функція комунікації в системі підготовки майбутніх учителів технологічних дисциплін до педагогічної взаємодії. Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні комунікативної взаємодії, типології і параметрів комунікації як базисної складової в системі підготовки майбутніх учителів технологічних дисциплін до педагогічної взаємодії у вищому навчальному закладі. Підготовка майбутніх учителів технологічних дисциплін до педагогічної взаємодії будується на основі органічної єдності загального, особливого та індивідуального. Виходячи з цього окреслюються три найважливіші чинники, за умов реалізації яких уможлиблюється досягнення головної мети, а саме: теоретичне визначення суті, структури, законів і правил комунікативної взаємодії в навчально-виховному просторі; виокремлення комунікаційної взаємодії в педагогічному спілкуванні; вивчення та розвиток особистісних ментально-психологічних і мовно-мовленнєвих здібностей і нахилів кожного студента до комунікативної педагогічної взаємодії. Прагматичні чинники комунікативної взаємодії пов'язані із регуляторним комунікативним механізмом, який у науці прийнято назвати парадоксом обличчя. Комунікативна взаємодія - це складне когнітивно-комунікативне явище, яке потребує детального вивчення з позицій моделювання різних типів дискурсу, а також напрацювання методики озброєння уміннями й навичками комунікативної взаємодії майбутніх учителів технологічних дисциплін при підготовці до педагогічної взаємодії.

Ключові слова. Комунікація. мовленнєвий акт, комунікативна взаємодія, педагогічна взаємодія, парадоксом обличчя, комунікативний конфлікт, комунікативне суперництво, невербальна комунікація.

Communicative interaction as the basis component in the system of

preparation of future teachers of technological discipline to the teacher interaction

This article is devoted to the theory of communicative interaction, typology and parameters of speech acts, the function of communication in training future teachers of technical subjects for pedagogical interaction. The purpose of the article is theoretical substantiation of communicative interaction, typology and parameters of communication as a basic component in training future teachers of technical subjects for pedagogical interactions in higher education. Training future teachers of technical subjects for pedagogical interaction based on the organic unity of general, special and individual. Accordingly outlines the three most important factors for the implementation conditions which made possible the achievement of the main objective, such as: the theoretical definition of the essence, structure, laws and regulations communicative interaction in the educational space; isolation communication interaction in pedagogical communication; learning and personal development of mental-psychological, language and speech abilities and aptitudes of each student to teaching communicative interaction. Pragmatic factors related to the communicative interaction communicative regulatory mechanism that in science can be called a paradox face. Communicative interaction is a complex cognitive-communicative phenomenon that requires a detailed study of the position modeling different types of discourse, and working out methods weapons abilities and skills of future teachers' communicative interaction technological subjects in preparation for pedagogical interaction.

Key words. Communication, speech act, communicative interaction, teacher interaction, face a paradox, communicative conflict, communicative competition, non-verbal communication